

moeten aanpassen. Voor dit werk is gespecialiseerd personeel nodig. Bovendien moet er een flink geheugen beschikbaar zijn.

Ter bestrijding van de kosten van dit project zijn met succes een aantal subsidie-aanvragen ingediend. Het ziet ernaar uit dat het geheugen bij de Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen geplaatst wordt (c. q. het Steinmetz archief, waar ook sociaal-wetenschappelijke bestanden zijn ondergebracht), terwijl de documentering en verwerking aan de Rjksuniversiteit Leiden zal gaan plaatsvinden. Het is te hopen dat aldus eindelijk een expertisecentrum van de grond zal komen zoals dat in het buitenland op vele plaatsen reeds is ontstaan.

P. M. M. Klep

J. J. Seegers, *Economisch-historische gewijzer. Een gids voor het bronnen- en literatuuronderzoek van de Nederlandse economische geschiedenis* (NEHA-series V, 3; Amsterdam: NEHA, 1990, 233 blz, ISBN 90 71617 26 2).

Zij die vandaag de dag als onderzoeker in spe het terrein der geschiedenis of onderdelen daarvan betreden, raken geconfronteerd met—zo niet beduusd door—de overvloed van hulpmiddelen en publikaties. Volstond vroeger nog het *Apparaat* van Romein en Haak — hoewel de economische geschiedenis daarin niet ruim was bedeed —, nu eisen de groei en diversificatie van de voorraden vakliteratuur en hulpmiddelen gespecialiseerde gewijzers. In het geschiedwetenschappelijk bedrijf blijkt het voorraadbeheer dus steeds hogere eisen te stellen, op straffe van moeizame toegankelijkheid. Dit geldt niet alleen de student, aio of oio waarvoor Seegers zijn gids primair bestemd, ook voor de gevestigde onderzoeker kan een gids als *aide-mémoire* dienen. Dit klemt te meer omdat eveneens in de hulpwetenschappen en in de bronnen een sterke diversificatie is opgetreden. Aan de hulpwetenschappen hebben zich theoretische (economie, geografie, demografie) en onderzoekstechnische (statistiek, archeologie, kartografie) toegevoegd. De opmars van de kwantificatie heeft gezorgd voor een uitbreiding van de geëxploreerde bronnensoorten en voor nieuwe eisen aan de bronnenkritiek; tevens blijken figuratieve en mondelinge bronnen van belang.

De door Seegers gepresenteerde gids weerspiegelt deze toegenomen complexiteit van het literatuur- en bronnenheuristiche veld. Het boek bevat een bibliografie- en een bronnendeel. Het eerste deel omvat inleidingen tot en bibliografieën betreffende onderdelen van het vak; idem inzake hulpwetenschappen (metrologie en numismatiek), verwante historische terreinen (historische geografie en kartografie, historische demografie, industriële archeologie, techniekgeschiedenis) en economie en statistiek. Ook encyclopediën en biografische woordenboeken zijn opgenomen. De geboden gegevens strekken zich tevens uit tot de algemene, de sociale en de urbane geschiedenis en buitenlandse publikaties.

Het bronnengedeelte geeft literatuur over de archivalische bronnen voor de economische geschiedenis, inclusief broncommentaren en bronnenedities van middeleeuwen tot nu toe. Ook vindt de gebruiker gegevens over en gidsen tot archiefbewaarplaatsen, zowel van de overheid als particuliere. Daarnaast onderscheidt de gids gedrukte en literaire bronnen: bibliografieën en catalogi van in het verleden zowel als recent verschenen boeken, van dag- en weekbladen en andere relevante periodieken en couranten, van pamfletten en plakaten, alsook ingangen op overheidspublicaties, provinciale bibliografieën en ingangen op statistische publikaties. Aansluitend vindt de lezer een overzicht van de bibliotheken die direct of indirect van belang zijn voor het economisch-historisch onderzoek en van catalogi van bibliothecaire (deel-)collecties. Ook bij archiefinstellingen en bibliotheken wordt aandacht gegeven aan buitenlandse c. q.

internationale. In het laatste hoofdstuk krijgen bronnen als kaarten, atlassen, munten en zegels, papiergeld, films en mondelinge bronnen een beurt.

Seegers volstaat niet met een eenvoudige opsomming van titels en instellingsnamen, maar voorziet de lezer voortdurend van commentaar op de reikwijdte van de bibliografieën, hulpmiddelen en collecties en op de mate van hun bruikbaarheid. Daardoor krijgt zijn boek het karakter van een beredeneerd apparaat. Hierdoor en doordat van instellingen de adressen worden gegeven en tevens de wetenschappelijke verenigingen besproken worden, geeft de gids tevens een inzicht in de veelgelede organisatie van het vak.

Voor de beoordeling van dit soort gidsen zijn drie maatstaven aan te leggen: helderheid, indeling en volledigheid. Aan de eis van helderheid is voldaan. Ook de indeling is zo dat het boek goed toegankelijk en hanteerbaar is. Wel kan men zich afvragen, of de bibliotheken en hun collecties en catalogi, door de auteur in het bronnengedeelte ondergebracht, daar wel helemaal thuishoren. Bibliotheken bewaren inderdaad zeer veel primair materiaal, maar ook secundaire literatuur. Waar houdt primair op en begint secundair?

Volledigheid kent op zich weer twee kanten, namelijk naar thema's en naar opgenomen titels. De gids is op deze beide punten zeer gedegen, iets waarvoor de auteur en zijn functie bij de Economisch-historische bibliotheek borg staan; Seegers zit om zo te zeggen midden in de voorraadkamer.

Over het opnemen van thema's valt te twisten en beperking is, zeker bij een al zo grote rijkdom, nodig. Toch een tweetal suggesties, eventueel voor de volgende druk. Doorslaggevend voor economische verhoudingen en ontwikkelingen, met name de arbeidsmarkt zijn de arbeidsverhoudingen, zowel ouder als recenter. Verder zijn onderdelen van de rechtsgeschiedenis op macro- en micro-niveau relevant voor de economische geschiedenis; het wordt tijd dat historici dit aspect intensiever bij hun onderzoek gaan betrekken en een wegwijzer zou hen wat vaster op dit spoor kunnen zetten.

Wat betreft de geboden titels en instellingen is beperking wijs, zeker bij de buitenlandse/internationale. Selectie zal immer in bepaalde mate subjectief zijn, maar Seegers verantwoordt zich waar hij kiezen moet. Toch vallen wel wat — mogelijke — omissies op te werpen. Een recensie is niet de plaats om daarvan een lijstje te presenteren, maar de recensent is bilateraal ingegaan op Seegers' uitnodiging aan de gebruikers om hem van suggesties te voorzien. Resteert nog om te vragen, wat het nut is van de als bijlage gegeven lijst met personalia van de voormalige en functionerende hoogleraren in het vak en waarom naast een titelregister niet ook een auteurs- en/of onderwerpenregister is gemaakt.

A. C. A. M. Bots

E. E. G. Vermeulen, *Theorie van historische kennis. Historia vitae magistra? Oude en nieuwe opstellen over historische kennis ondermeer over R. Fruin, J. Huizinga, J. Romein, objectiviteit, historici en sociologen, rationaliteit van historische kennisvorming. Met enige notities over Tollebeeks schets van het denken van Fruin en de verhouding tussen historische kennis en levens- en/of maatschappijbeschouwing* (Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1990, xiv + 219 blz., f35,-, ISBN 90 232 2551 1).

Met een grote maar argwanende belangstelling voor levensbeschouwelijke geschiedinterpretatie trok de student Vermeulen naar de universiteit van Nijmegen. Hoewel de historici 'klaroenstoten van een volstrekt dogmatische irrationele subjectivistische belijdenis van het Heilig Katholiek Geloof uitstootten, waren zij niet bereid hun geloof vanuit de geschiedenis te